

דף הרחבות לנושא –

קולות מיוחדות באמירה לנכרי

יחידה מספר 4

❖ הרחבות – האם ליהודי מותר לעשות מלאכות דרבנן בשביל חולה?

אנו עוסקים באיסור אמירה והנאה ממעשי הנכרי בשבת, ובהיתרים שניתנו לאיסורים אלה במצבים שונים. אגב זה עולה בשו"ע נושא נוסף – האם יש מצבים שלצורך חולי מותר ליהודי לחלל שבת? כמובן שבמצב של פיקוח נפש מותר לחלל שבת. השאלה היא האם ניתן לחלל שבת כאשר לא מדובר בפיקוח נפש ממש?

תלמוד בבלי מסכת עבודה זרה דף כח עמוד ב

אמר רב זוטרא בר טוביה אמר רב: עין שמרדה - מותר לכוחלה בשבת. סבור מיניה: הני מיילי הוא דשחקי סמנין מאתמול, אבל משחק בשבת ואתויי דרך רשות הרבים לא; א"ל ההוא מרבנן ורבי יעקב שמיה, לדידי מיפרשא מיני דרב יהודה: אפילו מישחק בשבת ואתויי דרך רשות הרבים - מותר. רב יהודה שרא למיכחל עינא בשבת. אמר להו רב שמואל בר יהודה: מאן ציית ליהודה מחיל שבי! לסוף חש בעיניה, שלח ליה: שרי או אסיר? שלח ליה: לכ"ע שרי, לדידך אסיר, וכי מדידי הוא? דמר שמואל היא. ההיא אמתא דהואי בי מר שמואל דקדחא לה עינא בשבתא, צווחא וליכא דאשגח בה, פקעא עינא. למחר נפק מר שמואל ודרש: עין שמרדה - מותר לכוחלה בשבת; מאי טעמא? דשוריני דעינא באובנתא דליבא תלו.

חברותא עבודה זרה דף כח עמוד ב

אמר רב זוטרא בר טוביה, אמר רב: עין שמרדה, שיוצאת ממקומה [ונקראת "מורדת", כשם שקורין לאדם המורד, שיוצא ממקומו] מותר לכוחלה, לתת בה סם כחול, ולהשיבה למקומה בשבת על ידי רפואה זו. סבור מיניה, הבינו את דבריו, כי הני מיילי, היתר זה לתת את הסם והכחול בשבת, הוא דשחקי סמנין, רק כאשר נעשו הסממנים והם כבר נמצאים כאן מאתמול. אבל משחק, לשוחקם ולעשותם בשבת, ואתויי להביאם לכאן דרך רשות הרבים - באופן זה לא הותר הדבר, כיון שאין זו סכנת נפשות, אלא רק סכנת עיוורון. אמר ליה ההוא מרבנן, אחד מן החכמים ורבי יעקב שמיה: לדידי מיפרשא דבר זה נתפרש לי מיניה דרב יהודה: אפילו מישחק, שחיקת הסממנים בשבת, ואתויי העברתם דרך רשות הרבים - מותר. רב יהודה שרא למיכחל עינא, היתר לתת כחול בעין שמרדה, בשבת. אמר להו, הורה רב שמואל בר יהודה לחכמים: מאן ציית ליהודה - מחיל שבי! מי ששומע ומציית ליהודה, הרי הוא מחלל שבת! לסוף, חש רב שמואל בר יהודה עצמו, בעיניה בעיניו. שלח ליה לשאול לרב יהודה: האם שרי מותר לי לכחול העין בשבת, או אסיר? שלח ליה רבי יהודה את תשובתו: לכולי עלמא שרי, מותר, אבל לדידך, לך אסיר, משום שאתה אסרת, וערעת על דברי, ולא היה לך לעשות כן, היות וכי מדידי הוא, האם מעצמי התרתי זאת? והרי הלכה זאת שאמרת, שיטתו דמר שמואל היא, שממנו קיבלתי להתיר, דההיא אמתא, מעשה באותה אמה דהואי בי מר שמואל, שהיתה בביתו של מר שמואל, דקדחא לה עינא, לקתה בחוס בעין [דלקת] בשבתא. צווחא אותה השפחה במשך כל השבת, וליכא דאשגח בה, ולא שמו לב לצעקותיה, ומחמת חליה פקעא עינא, יצאה עינה. למחר, נפק יצא מר שמואל ודרש לפני התלמידים: עין שמרדה - מותר לכוחלה בשבת. מאי טעמא, מדוע מותר דבר זה, והרי אין זה סכנת נפשות? - משום דשוריני דעינא, מאור העינים, באובנתא דליבא, בעורקי ובטרפשי הלב, תלו [תלוין], ומשום כך יש לחשוש שמא חולי העין ישפיע על הלב, ויגיע לכדי סכנה.

וכתב על זה הרא"ש -

רא"ש מסכת עבודה זרה פרק ב סימן י

שמעינן מהכא דמה שהוא סכנת אבר אין מחללין עליו את השבת באיסור דאורייתא, אבל באיסור דרבנן מחללין. דאפילו כי שחיקי סממנין מאתמול נמי איכא איסורא דרבנן. דכל רפואה אסורה משום שחיקת סממנין והכא נמי כל צורכי חולה נעשין על ידי עובד כוכבים בשבת ולא שני לך בין שבות דאית ביה מעשה לשבות דלית ביה מעשה. או שמא איכא לפלוגי בין חסרון אבר לחולה שאין בו סכנה.... וצ"ע.

הרא"ש הסיק שמותר ליהודי לעשות מלאכות דרבנן לצורך אדם שיש לו סכנת אבר, והתלבט האם ניתן להתיר גם לצורך חולה שאין בו סכנה.

הרשב"א פסק להקל, שניתן להתיר איסורי דרבנן ע"י ישראל הן לצורך סכנת אבר והן לצורך חולה שאין בו סכנה -

שו"ת הרשב"א חלק ג סימן רעב

חולי שאין בו סכנת נפש, אף על פי שיש בו סכנת אבר, ונפל למשכב, אין מחללין עליו את השבת, אלא שאומרים לעכו"ם, ועושה; ... אבל בדברים של דבריהם, דהיינו: לכחול, ואי נמי: לאתויי סמנין דרך סמטה, מותר.

מהר"ן משמע שאסר עשיית כל מלאכה ע"י ישראל לצורך חולה שאין בו סכנה –

הר"ן על הרי"ף מסכת שבת דף לט עמוד ב

ונמצאת למד דחולה שיש בו סכנה כל צרכיו נעשין ע"י גדולי ישראל אין בו סכנת נפש אלא סכנת אבר צרכיו במלאכות דאורייתא נעשין על ידי נכרי ובשל דבריהם אפי" ע"י ישראל אין בו אפי" סכנת אבר אלא חולי בעלמא צרכיו נעשין על ידי נכרי ואפי" במלאכות של תורה אבל לא ע"י ישראל אפילו בשל דבריהם¹.

ואילו הרמב"ן התיר לעשות מלאכה דרבנן בשינוי –

תורת האדם לרמב"ן שער המיחוש

מיחוש שאדם חולה ממנו ונופל למשכב ואין בו סכנה התירו בו שבות שאין בו מעשה, דהיינו אמירה לגוי. וכן התירו בו שבות דמלאכה הנעשית בשנוי. וזהו שאמרו דבר שאין בו סכנה אומר לגוי ועושה. אבל שבות שיש בו מעשה, כלומר דבר הנעשה ע"י ישראל והוא נעשה כדרכו בחול לא התירו... בשבות שיש בו מעשה ועובדין דחול. ולא התמירו בשבות דאמירה ולא בשבות דשנוי. וזהו דין אחד בחולה שאין בו סכנה כלל, לא סכנה של מיתה ולא סכנה של אבר.... איסור לכתחלה לא התירו בו שבות כדרכו משום חולי שאין בו סכנה. אבל חולי שיש בו סכנת אבר אחד, אף על פי שאין הנשמה תלויה בו, התירו בו כל שבות שבעולם.

הרמב"ן כותב שאמנם לצורך סכנת אבר התירו ליהודי לעבור על איסור דרבנן. אך לצורך חולה שאין בו סכנה התירו שני דברים – אמירה לנכרי, וליהודי לעשות מלאכה דרבנן בשינוי.

פסק בשו"ע - (בשיטת הרמב"ם חלקו הפוסקים, ולא ניכנס לדיון בדבריו במסגרת זו)

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שכח סעיף יז

חולה שנפל מחמת חליו למשכב ואין בו סכנה ... לחלל עליו ישראל באיסור דרבנן בידיים – יש מתירים אפילו אין בו סכנת אבר (כרשב"א); ויש אומרים שאם יש בו סכנת אבר עושין, ואם אין בו סכנת אבר אין עושין (כר"ן); ויש אומרים שאם אין בו סכנת אבר עושין בשינוי, ואם יש בו סכנת אבר עושין בלא שינוי (כרמב"ן); ויש אומרים אפי" יש בו סכנת אבר אין עושין לו דבר שהוא נסמך למלאכה דאורייתא, ודברים שאין בהם סמך מלאכה עושין אפילו אין בו סכנת אבר; ודברי הסברא השלישית נראין.

א"כ השו"ע פסק כרמב"ן, שלצורך חולה שאין בו סכנה מותר לעשות מלאכה דרבנן בשינוי. וכן פסקו ט"ז מגן אברהם גר"א ומשנה ברורה (סקנ"ז) והרחיב על כך בשמירת שבת כהלכתה (מהדורת שנת תש"ע, פרק ל"ג סעיף ב', ועיין בהערות י"ח כ"ד ו-כ"ו)

❖ היתר אמירה לנכרי בין השמשות בכניסת שבת

בדף המקורות (עמוד 5) ראינו שהפרי מגדים כתב שניתן לומר לגוי לעשות מלאכה דאורייתא לצורך מצווה בין השמשות של מוצאי שבת. הביאור הלכה כתב שגם אם נקבל את דבריו, לא נוכל ליישם, מכיוון שיש שיטות שונות בהגדרת זמן בין השמשות.

הגדרת זמן בין השמשות דורש שיעור בפני עצמו, כאן נציג בקצרה –

יש מחלוקת ראשונים ופוסקים, שעיקרה בשאלה מתי מתחיל זמן בין השמשות. האם השקיעה הנראית לעינינו היא תחילת בין השמשות, או שמא בין השמשות מתחיל בשלב מאוחר יותר.

מכיוון שהמחלוקת היא האם השקיעה הנראית לעינינו היא תחילת בין השמשות, או שמא בין השמשות מתחיל מאוחר יותר, הרי שיש שתי אפשרויות להגדרת הזמן בין השקיעה הנראית לעינינו ובין הזמן המאוחר יותר – 1. בין השמשות. 2. היום הקודם (בודאי שזה לא היום הבא. לכל היותר זה בין השמשות שפתוח את היום הבא).

לכן כאשר מדובר בצאת שבת, הרי שיש ספק האם באותו שלב התחיל בין השמשות של שבת וראשון, או שמא זה עדיין שבת. לכן הביאור הלכה כתב שיש להחמיר.

אך בין ששי לשבת הוא ספק האם זהו בין השמשות של ששי ושבת, או שזה עדיין יום ששי. לכן יש יותר מקום להקל בין השמשות של יום ששי.

¹ יצוין שהר"ן כתב בסוף דבריו שכך פסק הרמב"ן. אי"כ יתכן שהוא לא הזכיר את האפשרות של מלאכה דרבנן בשינוי, אך הוא בעצם מודה לרמב"ן. אנו חנו הצגנו את הר"ן באופן שלמד אותו הבית יוסף

שמירת שבת כהלכתה פרק ל סעיף כז

ערב שבת בין השמשות מותר לומר לנכרי לעשות בו כל מלאכה אם יש בה משום צורך גדול או משום צורך שבת או משום צורך מצווה.

הערה פז שם

...ובמוצאי שבת קודש יש להחמיר עד סמוך לצאת הכוכבים

❖ **תשובות מראה הבזק – טלטול ילדים לבית הכנסת ע"י נכרי, אמירה לנכרי במקום פיקוח נפש רבים(התשובה המלאה), הפעלת "אוטובוס שבת" לאיסוף מתפללים הגרים במרחק מבית הכנסת**

שו"ת מראה הבזק חלק ג תשובה לו

שאלה :

בענין אמירה לנוכרי בשבת - שליחים ישראלים בעירנו רוצים להשתתף בתפילה המתקיימת בבית הקהילה, עליהם לטלטל תינוק (שלא נושא עצמו) והם רוצים לעשות כן בשבת ע"י גוי :
האם מותר לרמוז לנכרי לעשות כן (באסור דרבנן - כרמלית, רה"ל) בשבת עצמה?
האם מותר לפני השבת לרמוז בדרך ספור ולא צווי?
האם חשש מראית עין קיים גם כשיהודים לא מעלים בדעתם שיש אסור טלטול תינוק.
הערה: יש להעיר שביאת השליחים לתפילה היא בגדר מצוה גדולה ומכופלת שהרי בנוכחותם בתפילה ובסעודת שבת הם מחזקים את אורת הקודש ואורת השבת וע"כ בפועל ממש רואים אנו "קרוב" גדול אצל הצעירים.

תשובה :

מותר לומר לנכרי, אפילו בצורה ישירה, לטלטל את התינוק¹ לבית-הכנסת, כדי² שגם אמו תוכל להתפלל שם, ואפילו ברשות-הרבים³ שטלטול בה אסור מן התורה, מכיוון שניתן לצרף כאן כמה סברות⁴, שעל פיהן מדובר בסופו של דבר על "שבות דשבות" שהותרה במקום מצוה⁵.
וקל וחומר שמותר לרמוז⁶ לנכרי, שכן לרמוז הותר אף שלא במקום מצוה.
ואף על פי שהיה נראה, ששייך כאן "מראית עין", מוכח מפוסקים רבים שנהגו להקל בכהאי גוונא, ולא חששו לכך⁷.

¹ וכן את העגלה שהתינוק מונח בה, מכיוון שהיא טפלה לתינוק ובוטלה לגביו, עיין מ"ס' שבת (צג ע"ב).
² ודוקא בכהאי גוונא, אבל לטילול טיול של שבת ברשות-הרבים או לצורך אחר ברשות-הרבים עצמה יהיה אסור, עיין הערה 4.

³ במקור יש כאן הערה ארוכה הדנה בשאלה האם חא"ק רש"ת הרבים דאורייתא.
⁴ סברה ראשונה היא סברת "בית הלוי" המובאת ב"ציץ אליעזר" (חלק יא ס"י עז). "בית הלוי" נשאל, כיצד נוהגים העולם לשלוח נכרים בשבת להביא להם צרכיהם, והשיב "דהא עו"ג מביא מרה"י לרה"י דרך רה"ר, וקיי"ל פטור מן התורה, והוי אמירה לעו"ג במלאכה דרבנן, ואף אם העו"ג עומד לפרוש ברשות-הרבים, מכל מקום הא לא ציוה עליו שיעמוד לפרוש, ואינו מצמצם השליחות". וכן פסק שו"ת "שערי ציון" (ח"א ס"י ח), כמובא שם ב"ציץ אליעזר", והתיר לשלוח עו"ג להביא אוכל ומשקה לצורך השבת, ואע"פ שיש ראשונים שסוברים, שגם מרשות-היחיד לרשות-היחיד דרך רשות-הרבים אסור מן התורה, הוי ספק דרבנן ולקולא.

סברה שנייה היא זו של בעל "היחמית שלמה" על שלחן ערוך או"ח (ס"י שח ס"ע מא), הובאו דבריו ב"אגרות משה" או"ח ח"ד ס"י צא ובי"מנחת יצחק" ח"ב ס"י קיד), שהתיר למעשה לישאל לישא קטן שלא היה יכול ללכת ברגליו (כנראה מכיוון שהיה חולה או נכה), כדי לומר קדיש בשבת במקום שאין בו עירוב, מכיוון שהוא סובר, שזה הוי מלאכה שאינה צריכה לגופה, דלרוב הפוסקים היא מדרבנן, והוי שבות דשבות במקום מצוה. לא כל כך ברור, מדוע לדעתו מקרה זה ייחשב למלאכה שאינה צריכה לגופה (עיין שם ב"מנחת יצחק" אם טעם שעושה זאת לצורך הקטן ולא לצורך עצמו, או מכיוון שזה לצורך מצוה), מכל מקום, במקרה דנן פשוט שהוצאת הקטן אינה צריכה לגופה, דאין צריך את הקטן שיהיה בבית-הכנסת כדי לעשות עמו משוה ספציפי דווקא שם, וכל הוצאתו היא כדי שגם ב"ציץ אליעזר", והתיר לשלוח עו"ג להביא אוכל ומשקה לצורך השבת, ואע"פ שיש ראשונים שסוברים, שגם מרשות-היחיד לרשות-היחיד דרך רשות-הרבים אסור מן התורה, הוי ספק דרבנן ולקולא.

⁵ עיין דעת השו"ע (או"ח ס"י שז סעיף ה) הסובר ש"שבות אמירה לנכרי במקום מצוה" הותרה רק באיסור דרבנן, ומביא שגם יש שאוסרים אפילו באיסור דרבנן (הם סוברים שזה הותר רק במילה, הודחה שבת). ועיין רמ"א (שם וב"ס' רעו סעיף ב) שמביא, כי יש מקילים (בעל ה"עיתור") אפילו במלאכה דאורייתא, ודעתו שיש להחמיר במקום שאין צורך גדול. ועיין ב"משנה ברורה" (ס"י רעו ס"ק כד וכה) שהשליחה החמיר אף לצורך גדול, ומכל מקום ה"משנה ברורה" עצמו מקל רק במקום מצוה דרבים, כגון לתקן עירוב שנתקלקל, להציל רבים מידי מכשול. אמנם ישנם אחרונים שסמכו להקל כדברי הרמ"א בצירוף סניפים נוספים (כגון "ציץ אליעזר" ח"ב ס"י מב ובמבואות שם, ועיין עוד ב"ביעור אומר" ח"ב ס"י כג אות יח), ואם כן בנדון דנן שניתן לצרף את הסברות המובאות בהערה 4, וכן את הקולא של ה"אגרות משה" שבהערה 3 (אם אכן אין ב"ב מיל שישים ריבוא), ודאי יש להקל כדעת רמ"א, ודאן הוי ודאי צורך גדול, וכפי שתאירת במכתבך על חשיבות נוכחות כל השליחים בתפילה בשבת.

ועיין פ"מ"ג "אשל אברהם" (ס"י שח ס"ק עא), הובאו דבריו שם ב"משנה ברורה" ס"ק קנד), שלכאורה משמע, שאמירה לנכרי בשבות דשבות הותרה אפילו שלא במקום מצוה, שכתב לגבי תינוק בן שמונה ימים, שלרוב הפוסקים (שלא כתוס') לא שייך לומר חי נושא את עצמו, מכל מקום ע"י עכו"ם שרי, דלית השתא רשות-הרבים (וזהו סותר לדבריו שם ס"ק ז ששבות דשבות הותרה רק במקום מצוה). וכן נראה שכן הבין הליכת האם לבית-כנסת, ואם ירצה הרואה", (פרק לח הערה פג) ואף פסק כך. וכן משמע גם מן הציטוט של "בית הלוי" המובא בהערה 4. ואולי ניתן ליישב את ה"פרי מגדים" שכוונתו ודאי דווקא לצורך מצוה, וסמך על הקוראים שביבנו על פי דבריו ב"ס' שז.

⁶ בשבת עצמה מותר בדרך סיפור בלבד, עיין ס"י שז ב"משנה ברורה" ס"ק עו. ובערב-שבת מותר לרמוז אפילו בדרך של ציווי, אלא שלא יאמר לו ישירות, עיין שו"ע או"ח (ס"י שז סעיף ב) ובי"מנחת יצחק" שם ס"ק"ל). ואין לאסור את ההנאה ממלאכת הנכרי כשרומו או אומר בדרך ישירה, מכיוון שמדובר כאן בהנאה שאינה ישירה, הנאה שאין גוף הישראל נהנה ממנה, עיין שם ב"משנה ברורה" (ס"ק יא ו"ס"ק עו).

⁷ שו"ע או"ח (ס"י רמו סעיף ב) - "אסור להשאיל כלי לגוי בשבת... מפני שהרואה סבור שישראל ציוהו להוציאו". ועיין שם ב"משנה ברורה" ס"ק"ו שמדובר אפילו בכלים שאין עושיים בהם מלאכה. ושם ס"ק"ז כתב שאפילו לרמ"א, הסובר שלדין לית לך רשות-הרבים נמורה מדאורייתא - אסור, דאמירה לנכרי שבות אפילו במילי דרבנן, כלומר אפילו באיסור דרבנן יש לחוש למראית-עין. אלא שמן ה"פרי מגדים", ה"משנה ברורה" ו"שמירת שבת כהלכתה" המובאים בהערה 5 מוכח, שאין חוששים למראית-עין בגוי המטלטל קטן בכרמלית, אפילו שה"משנה ברורה" כתב במפורש, שבכרמלית שייך מראית-עין (הערה 3). בפשטות הקולא שמקילים בזה היא משום שעצם ההוצאה של התינוק אינה באיסור, ואדרבא הוי לצורך מצוה, מכיוון שהיא מכוונת לצורך השליחה לרמ"א, ודאן הוי ודאי צורך גדול, וי"מנחת יצחק" (ס"י יו"כ דבר בסוף הטיוט).

לגבי שאלתך, האם חשש מראית-עין קיים גם כאשר אין היהודים מעלים על דעתם שיש איסור, נראה שזה תלוי בטעמים שהובאו בראשונים לאיסור מראית-עין. לפי הטעם שמביא רש"י בכמה מקומות, וכן המאירי בפסחים, החשש הוא, שהרואים יחשבו, שזה מותר, ויבואו לעשות אף באופן האסור, וממילא ודאי שגם בנדון שאלתך יש לחשוש, שיהודים הרואים, כשישאלו לקיים מצוות, יחקק את השליחים. אבל לפי הטעם השני המובא בתוס', ברא"ש, בריט"ב"א וכן ברש"י, והוא שיחשדוהו הרואים דבבר עבירה, ודאי כשאין יודעים כלל שיש איסור, אין בעיה של מראית-עין.

ויתכן שאף אם נאמר, שגם לטעם הראשון אין לחוש שיחקק, מכיוון שאינם יודעים, שזה יהיה תלוי במחלוקת התנאים והאמוראים, האם בתדרי חדרים אסור וגזרו או לא. לאוסר משום גזירה שהלכה כמותו (עיין שו"ע או"ח ס"י שא סעיף מה), גזרו אף כאן, והמתיר - יתיר אף כאן. אלא שה"משנה ברורה" (שם ס"ק קסה) פוסק, שבדבר שהוא איסור דרבנן, אף למה שיחשדוהו הרואים אין לאסור (למ"ד שאוסר) כי אם בפרהסיא, ולפי זה כאן שייכולים לחושוד רק באיסור דרבנן (של אמירה לנוכרי), נראה שמותר כשאינם יודעים שיש איסור, דהוי דומיא דציניעה. אלא שבמקרה דנן אף אם נאמר שמצב זה מותר, יש לאסור ע"פ הרמ"א באו"ח (שם ס"י רמד סעיף א) שאפילו דר בין הנוכרים, חוששים לאורחים או לבני בית, ובוודאי שבמקרה שלכם ידוע לנו שיש עוד קהילות דתיות בתאראקוב, שבודאי יש אצלם לפחות אחד שיועז על איסור זה, ויש לחוש שיירה את השליחים מטלטלים, ויחשוד אותם דבבר עבירה או שיבאו לחקותם גם באופן האסור. להרחבה עיין ב"אנציקלופדיה תלמודית" (כרך יז, ערך "יחשד מראית עין").

שו"ת מראה הבזק חלק ג שאלה לו

שאלה:

מה הם הדינים לגבי דין של "לפני עיור" במתן שיעורים, תפילות ופעולות נוער כשהמשתתפים כמעט כולם מגיעים בשבת ברכבת, והאם רצוי ליזום עוד פעילות וקיום מצות בתנאים כאלו? ושנית - מתי ניתן להקל - באמירה לנכרי במצוה דרבים או אמירה דאמירה בשעת הדחק, ואיך זה ניתן לביצוע בלי בעיה של מראית עין וחשד?

תשובה:

השאלה מורכבת ועדינה מכדי להשיב עליה תשובה ברורה ומוחלטת, ומה גם שיש לדון בכל מצב לגופו תוך הכרת הציבור מקרוב, ודבר זה מסור לליבו של רב הקהילה. מכל מקום ננסה לסלול כיוון עקרוני, כיצד להתייחס לעניין. אין ספק שאסור לעודד יהודים לעבור על איסורי שבת חמורים, גם תמורת הערך הגדול של תפילה ותורה, שסוף סוף זוהי מצוה הבאה בעבירה חמורה, והמעודד זאת הריהו מסייע לעוברי עבירה¹. מאידך, כאשר יהודים מעוניינים להיות קשורים באופן כלשהו לאמונת ישראל, ולבקר בבית-הכנסת לפחות בשבת קודש לתפילה ולשמיעת שיעורי-תורה, קשה להעלות על הדעת שיש למנוע אותם מכך, דבר שעלול לגרום להם ניתוק מוחלט מיהדות, שתוצאותיו - התבוללות.

לכן, אף שאין ליזום לכתחילה פעילות חדשה אשר תביא את האנשים לנסיעה מיוחדת בשבת, יש מקום להעלים עין ולא למחות כנגד אלה הבאים לתפילה המתקיימת ולשיעורי-התורה הנלווים עליה, כאשר זהו אולי הדבר היחיד שבכוחו לעצור את סכנת התבוללות בקהילה², ובפרט שאותם היהודים יסעו ממילא למקומות בידור ובילוי הגרועים מכול³. יש אפוא לשקול דבר זה בזהירות ובאחריות.

בעניין אמירה לנכרי, יש בזה הרבה פרטי דינים⁴, והואיל והשאלה כללית ואינה מפורטת לפרטים, קשה להשיב באופן מוחלט, שהרי בדברים כאלה יש לדון כל מקרה לגופו. באופן רגיל פסקו המחבר⁵ והרמ"א⁶ וה"משנה ברורה"⁷ שלצורך מצוה מותרת שבות דשבות באמירה לנכרי, היינו מותר לומר לנכרי לעשות דבר שיש בו רק איסור דרבנן, לצורך מצוה, וכן הדין במקום צורך גדול או הפסד ממוני גדול⁸.

ואולם, אם המדובר בקשר לקיום התפילה ושיעורי-התורה בשבת בבית-הכנסת, והדבר יועיל להציל יהודים מנסיעה למקומות בידור ובילוי (וכדלעיל), הרי נראה שיש להקל בכך אפילו באיסור דאורייתא, כדעת בעל "העיטור"⁹, שאף הרמ"א הסתייג מקולא זו רק באופן שאין בו צורך גדול, והרי בנדוננו אין לך צורך גדול מזה, שהרי מדובר בהצלה רוחנית של יהודים שהם בחזקת תינוקות שנשבו, ולא במצוה שיש בה הנאת הגוף¹⁰, ובמעשה שיש לו סיכוי להשפיע לטובה, לקרב ליהדות ולהציל מטמיעה. לכן יש מקום להתיר הסעה ברכב גדול¹¹ נהוג בידי נהג גוי האוסף את היהודים לבית-הכנסת ואחרי כן מפזר אותם לבתיהם¹², וכפי שפסק ה"משנה ברורה" להתיר תיקון העירוב שנתקלקל בשבת ע"י גוי, בכדי למנוע מכשול דרבים¹³, שהרי גם כאן בהצלה ממכשול עסקינן. אכן יש לזכור שעדיין זה היתר דחוק מאוד (משום שזה קבוע), ועל הרב המתיר זאת להיזהר ולכלכל דבריו בצורה שתהיה קרובה לשכר ורחוקה מן ההפסד, ודבר שאין צורך לומר, כי כל היכול להימנע משימוש בהיתר זה, תבוא עליו ברכה.

¹ "אגרות משה" (או"ח ח"א סי' צח-צט). ובעניין לפני עורר יש הרבה מקורות, ראה למשל רמב"ם (הל' מלוה ולוה פ"ד הל' ב) ובי"משנה למלך" שם בדיבור הראשון.
² ראה מחלוקת רשב"א ותוספות, הובאה ב"בית יוסף" (או"ח סוף סי' שו), במי שעומדים להוציא אותו לשמך רוחני, אם מותר לחלל עליו שבת, וראה מה שפסקו בזה השו"ע (שם סעיף יד) והרמ"א (סי' שח סעיף ז) ובושאי כלים שם; וראה בשו"ת "במראה הבזק" (ח"א, עמ' 65 תשובה כה 1).
³ וקיימא לן כשם שמצוה לומר דבר הנשמע, כך מצוה שלא לאמר דבר שאינו נשמע (בבבא מציעא ל"א), וכפי שפסק הרמ"א בהל' יום הכיפורים (סי' תרח סעיף ב) באיסור שאינה מפורש בתורה, שמוטב שיהיו שונגין, ואל יהיו מזידין.
⁴ כדאיתא בשו"ע או"ח (סימנים רעו, שז ושכה).
⁵ כך משמע מדבריו (סי' תקפו סעיף כא) בעניין שופר שנמצא חוץ לתחום וכדומה.
⁶ שם, ובסי' שז סעיף ה.
⁷ בסי' שז ס"ק כב.
⁸ סי' שז סעיף ה, "משנה ברורה" (סי' שטו ס"ק לג, סי' שכה ס"ק ס וסי' שז ס"ק כב), שדווקא בהפסד ממוני רב. ובאשר להגדרת צורך גדול יש לדון בכל מקרה לגופו.
⁹ הובא ברמ"א (סי' רעו סעיף ב).
¹⁰ כפי שהבחין הרב י"א הלוי הרצוג ב"היכל יצחק" (או"ח סי' ל אות כא).
¹¹ ברכב קטן יש בעיה, כי במשקלם הנוסעים מגבירים את צריכת הדלק, והם עצמם עוברים אפוא על איסור מבעיר.
¹² דבר כזה נהוג גם בבתי-החולים בירושלים בהסעת משמרת הרופאים והאחיות בשבת ע"י נהג גוי, שהתירו הפוסקים להחזיר אותם הביתה באופן זה, והטעם שהתירו - סופן משום תחילתן, שאם לא יוכלו לחזור הביתה, ימאנו לבוא מלכתחילה למשמרת. עפ"י ספר "שמירת שבת כהלכתה" (פרק מ, סעיפים כב וסט).
¹³ סי' רעו ס"ק כה.

שו"ת מראה הבזק חלק ז שאלה כז

שאלה:

נשאלתי על-ידי רב קהילה בדבר האפשרות להפעיל בקהילתו, באמצעות עמותה שרוב חבריה אינם יהודים, אוטובוס חשמלי – "שאטל בס" – שיאסוף את הנוסעים בתחנות קבועות לבית הכנסת, או אחרים הרוצים לנסוע לאזור. הנהג לא יהיה יהודי, והאוטובוס יעבור בין התחנות ללא קשר לשאלה אם יש נוסעים לבית הכנסת. מה דעתכם על סוגיה זו, שהרי היא תעזור לקרב רחוקים ותחסוך נסיעה במכוניות פרטיות אל בית הכנסת. אין איסור דאורייתא במנוע חשמלי, והתרתם דבר דומה¹. גם שו"ת הרי"ד התיר אמירה לגוי לאדם שבהול על ממונו בכניסת שבת, ואף מדברי הגר"מ פינשטיין משמע ששימוש בתחבורה ציבורית אסור רק בגלל החשש שיסעו לעבודה, וכאן זה לא שייך. אולי ניתן לסמוך על ההיתר של הרב עובדיה יוסף לרישום נדבות בשבת על-ידי גוי? (השאלה לוותה במראי מקומות מפורטים ודיונים ארוכים בהם).

תשובה:

למדנו בעיון רב את שאלתך בעניין האוטובוס החשמלי – "שאטל בס" – שיביא את המתפללים לבית הכנסת בשבת ובחג. יש לשבח ולעודד את פעולתו של הרב, המקרב רחוקים ומביא לבתי הכנסת שלו רבים שלא היו מגיעים לבית הכנסת ללא פעולותיו. איננו בטוחים שיש עוד רבנים רבים המגיעים להישגים כאלה בתחום קירוב הרחוקים. ראויות לחיקוי פעולותיו, ההופכות את בית הכנסת למקום שמושך אנשים, ועל-ידי כך האנשים מתקרבים לחיים יהודיים, ללימוד תורה ולקיום מצוות. דווקא בשל כך, כל חידוש שיינקט עלול לסכן את ההישגים, אם יגרור אחריו ביקורת צודקת.

שאלת שמירת השבת וצביונה, בעידן החשמל והאלקטרוניקה, הפכה את שאלת "אווירת השבת" לקריטית ומשמעותית; הן לקולא, כמו בהיתר של מרן הגר"ש ישראל לשימוש ברמקול לצורך מצווה בשבת, ומאידך גיסא לחומרא, באיסור הפעלת מכשירים אלקטרוניים גם בגרמא, שלא לצורך רפואי או ביטחוני.

להלן הערותינו ההלכתיות והמעשיות בעניין זה, לעיונכם:

נכון שבהפעלת מנוע חשמלי אין לדעת רוב הפוסקים איסור דאורייתא, אבל בהפעלת מכונית חשמלית בשבת יכולים בהחלט לעבור על איסורי דאורייתא, כמו למשל בהדלקת האורות באופן ישיר או עקיף, או בלחיצה על דוושת הבלם. למרות זאת התיר מרן הגר"ש ישראל² לקהילה בקאלי, קולומביה, לארגן הסעה באוטובוס (אפילו לא חשמלי). ההיתר הוא אפילו להחזיר הביתה לאחר התפילה (כמבואר שם). עם כל זאת, הוא סייג דבריו וקרא שלא להשתמש בהיתר דחוק זה אלא במקום שבו אין ברירה אחרת. כמו כן, הזהיר את הרב המקומי שיכלכל דבריו ומעשיו בזהירות גדולה, כך שפעולתו תהיה בבחינת "קרובה לרווח ולא להפסד". אנו מתלבטים מאוד בשאלה אם אכן זהו המצב במקומכם. יכול להיות בהחלט שבגלל ההבדלים העצומים בין המצב בקולומביה, ובעיקר בקאלי, לבין המצב בארה"ב, ובמיוחד בעירכם ובסביבותיה, יש לחשוש יותר מלהפעיל היתר דחוק זה.

בתשובה הנ"ל לא נזקקנו לנסיונות לעקוף את איסור האמירה לגוי באמצעים שאתם הצעתם בדבריכם, כגון בהקמת עמותה שרוב חבריה יהיו גויים, ושהאוטובוס ישרת גם את הגויים החפצים להגיע למקומות הבילוי. ה"פיקוח נפש רוחני" הוא ההיתר לאמירה הישירה. במקום שפיקוח הנפש הרוחני ברור פחות, או שיש דרכים אחרות לפתרון – אין להשתמש גם בהיתר של אמירה דאמירה וכדו'.

הניסיון להרחיק את האיסור של אמירה לגוי על-ידי זה שהקהילה תקים עמותה שתפעיל בסופי שבוע את האוטובוס החשמלי, מביא בעצם לתוצאה הפוכה. בכל מקום שבו הותר השימוש בתחבורה ציבורית בשבת, כגון הנסיעה ב"טראם" או ברכבת התחתית, הנסיעות הללו מתקיימות בכל מקרה, עבור הציבור הרחב הלא יהודי. שם אין כל חשש לאיסור הנאה ממעשה גוי בשבת, שנאסר מחשש שמא יאמר לגוי לעשות בשבילו. אבל בהיתר שכבודכם הציע, הכול נעשה ביוזמה יהודית (אף-על-פי שרוב חברי העמותה לא יהיו יהודים) וגם, ברור שברגע שהיהודים לא יחפצו בשירות זה הוא ייפסק, ולא ימשיך לשרת את הגויים שבאזור. לכן חוזר החשש מהנאה ממעשה גוי בשבת, גם ההצעה שהאוטובוס יעצור רק במקומות הבילוי ובבית הכנסת עלולה להוכיח שכל מטרתו היא למען היהודים, שהרי תחבורה ציבורית רגילה פועלת בארה"ב גם בסופי שבוע (גם אם בתדירות נמוכה יותר), ורוב הציבור נוהג להשתמש ברכב פרטי.

כבודו ציטט משו"ת הרי"ד. לדעתו, איסור אמירה לגוי הוא איסור דרבנן, ולכן במקום שראו חכמים שלא לתקיים גזרתם – לא אסרו. כך מובן למה התירו אמירה לגוי לאדם שהגיע לכניסת שבת ויש לו כיס עם מעות. מכאן רצה כבודו להוכיח קל וחומר בנדון דידן, שהרי אם לא נתיר להם לבוא ב"שאטל בס" יבואו במכוניותיהם, וזה ודאי איסור חמור יותר. ונראה שיש לחלק בין הכרת הטבע האנושי וחולשותיו, שמביאה למסקנה כי כדאי להתיר אמירה לגוי כדי שלא יבואו לטלטל ד' אמות ברשות הרבים, לעומת המקרה שלנו, שבו האנשים שאותם רוצים לקרב מרשים לעצמם (אנו מקווים שרק בינתיים) לחלל שבת. מי אמר שלכן מותר לנו להתיר עבורם אמירה לנוכרי?

¹ "במראה הבזק" (ג תשובה לו).
² שם, כמו שצייתם בדבריכם.

כבודו רצה לדייק מדברי הגר"מ פיינשטיין כי התנגדותו לשימוש בתחבורה ציבורית נובעת מכך שהאנשים יסעו לצרכי מסחר ועבודה, ולכן הוא אסר זאת מטעם "עובדין דחול". לאחר עיון, נראה שהבעיה של "עובדין דחול" לפי הגר"מ פיינשטיין היא בעצם הנסיעה בתחבורה הציבורית, ולכן לדעתו אין להתיר זאת גם אם הנסיעה היא לצורך הגעה לבית הכנסת. כך גם משמע מהציטוט מספרו של הרב גולדשמיט, רבה של מוסקבה, "זכרון בספר". כבודו ציטט מספרו של הראשון לציון, הרב עובדיה יוסף, בשו"ת "יביע אומר" (ח"ג סי' כג), ורצה ללמוד מההיתר לרשום נדבות בשבת לנדון דידן. אבל גם הרב יוסף ציטט משו"ת "בית דוד", שחילק בין אי מחאה לבין מתן היתר³. גם בהמשך דבריו, אף-על-פי שלא רצה לבטל את המנהג, סיג את ההיתר: "שהכל יעשה בצינעא, אבל בפרהסיא אין להקל בזה כלל".

לכן נראה שההצעה שהוצעה באותה תשובה, והיא להתעלם מבואם של היהודים ברכבם כדי שאפשר יהיה לקרובם יותר בהמשך – עדיפה גם אצלכם, בגלל החשש שההיתר שאתם מציעים עלול לגרום לפרצה גדולה בנושא של אווירת השבת, אם ישתמשו בו שלא כהלכה.

בעל-פה הוסיף כבודו כי האוטובוס ישרת רק את מי שאינו יכול לבוא ברגל, ורק את מי שאינו הולך לבית כנסת אחר. שלט גדול ייתלה בכניסה לבית הכנסת שיכריז זאת. נראה לנו שאם מדובר באנשים שיש להם בעיה בריאותית המונעת מהם ללכת ברגל לבית הכנסת, עדיף שישתמשו הם עצמם בכלי רכב חשמלי, כמו "קלנועית", שהותאמה לשימוש בשבת על-ידי מכון "צומת". להיתר זה יש תמיכה רחבה, והוא פותר את הבעיה הפרטית בלי לתת גוון ציבורי להיתר, שהוא בעייתי יותר⁴. אם מדובר בפיקוח נפש רוחני, ואין פתרון אחר – ניתן יהיה לסדר הסעה פרטית על-ידי נהג גוי, בצורה בלתי קבועה, כפי שהתיר מרן הגר"ש ישראל.

על-פי היכרותנו את המצב, היהודים הגרים באזור של בית הכנסת הזה אינם רגילים להשתמש בתחבורה ציבורית. אין כמעט סיכוי שישכימו לחכות במזג האוויר באוטובוס, לא בדרך הלוך ולא בדרך חזור. קירובם בדרכי נעם, כפי שהרב השואל יודע לעשות וכפי שכבודו לימד דורות רבים של רבנים, יש לו סיכוי גדול להביא אותם בסוף התהליך למצב שבו יגיעו ברגל אל בית הכנסת, או ידאגו לעצמם לבית כנסת קרוב, אם על-ידי שהות בקרבת בית הכנסת בשבת וחג, ואם על-ידי יסוד בתי כנסת נוספים בסמוך למקום מגוריהם.

❖ לעניין מה מתייחסים לקטנים כחולים לעניין אמירה לנכרי?

רמ"א על השולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שכח סעיף יז

הגה: מותר לומר לא"י לעשות תבשיל לקטן שאין לו מה לאכול, דסתם צרכי קטן כחולה שאין בו סכנה דמי.

תהלה לדוד סימן ש"ח סעיף קטן מז

אף אי נימא דסתם צרכי קטן כחולה שאב"ס דמי, שכתב הרמ"א ז"ל בסי' שכ"ח סי"ז היינו כסכנת אבר, ומותר שבות ע"י ישראל בלי שינוי ... מ"מ נראה דדווקא להאכילו מה שצריך לאכול דינו כחולה שאב"ס, אבל לא שאר צרכיו. ודינו לשאר צרכיו כגדול.

התהלה לדוד הסביר שלעניין אוכל הקטן נחשב חולה שאין בו סכנה.

ברם נראה שזה לא מסתכם בזה. הרמ"א כתב את זה על השולחן ערוך בסימן רע"ו –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רעו סעיף א

אינו יהודי שהדליק את הנר ... לצורך חולה ישראל, אפי' אין בו סכנה, הגה: או ללורך קטנים שהוא כחולה שאין בו סכנה – מותר.

וכן פסק השו"ע בהקשר אחר –

שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן רעו סעיף ה

בארצות קרות, מותר לא"י לעשות מדורה בשביל הקטנים.

על סמך הנאמר בגמרא –

תלמוד בבלי מסכת יומא דף פד עמוד ב

ראה שנעלה דלת בפני תינוק - שוברה ומוציאו.

³ ז"ל: "מ"מ אין לנו לעשות כן מעצמנו, (שמא) שיאמרו התירו פרושים את הדבר".
⁴ עיינו בשו"ע (או"ח ריש סי' רמד) וב"משנה ברורה" (סי' רעו ס"ק כב).

קצות השולחן סימן קלד סעיף קטן יח

מסתבר דלאו דווקא אכילה, אלא הי"ה פחד.

לסיכום נראה שהפוסקים הסכימו שקטנים הוגדרו כחולים שאין בהם סכנה לעניין אוכל, חימום, פחד ותאורה.

ובכל זאת יש לציין את מה שכתבו הפוסקים –

ביאור הגר"א אורח חיים סימן רעו

ומה שכתב לצורך קטנים היינו מה שהם צריכין הרבה אבל בלאו הכי לא.

וכן פסק במשנה ברורה (סימן רע"ו ס"ק ו)

❖ **תשובת מראה הבזק – הגדרת חולה שאין בו סכנה**

שו"ת מראה הבזק חלק ז תשובה לו

שאלה:

א. מהי הגדרת חולה שאין בו סכנה?

ב. האם יש הבדל בין ההגדרה לעניין הלכות שבת לבין ההגדרה לעניין איסור והיתר או פטור מתענית?

תשובה:

- א. הגדרת "חולה"¹ היא אדם ש"נפל למשכב"², כלומר מרותק רוב הזמן למיטתו, עקב כאבים או בעיה רפואית אחרת, בניגוד למי שאמנם סובל מ"מיחוש" אך "מתחזק והולך כבריא"³.
 - ב. מי שסובל מכאבים עד ש"חלה כל גופו", היינו כאבים בכל הגוף או כאבים באזור מסוים (או חום⁴ וכדומה) שמחמת עוצמתם נחלש כל הגוף, דינו כ"נופל למשכב", "אף על פי שהולך"⁵ ואינו רתוק למיטה.
 - ג. מי שיש סכנה לאחד מאבריו נחשב "חולה"⁶, להלכה מתירים לו אף דברים מסוימים שאין מתירים לשאר "חולה שאין בו סכנה"^{7,8}.
- אין חילוק בהגדרת "חולה" בין דיני שבת, איסור והיתר ותעניות⁹, אך ישנם מצבים שאינם מוגדרים "חולה" ובכל זאת הקלו בהם לגבי חלק מהתעניות, כדרך שהקלו בחולה¹⁰.

❖ תשובת מראה הבזק – שימוש במטרייה בשבת

¹ הגדרנו "חולה" ולא "חולה שאין בו סכנה", שכן זו מהות ההגדרה הרלוונטית. כל ההיתרים שנאמרו בדינו של חולה נובעים מעצם הגדרתו ככזה, ואילו המינוח "שאיין בו סכנה" אינו אלא מינוח שבא לצמצם את ההיתרים ולהוציא חולה זה מכלל מי שהותר לו (כמעט) כל האיסורים משום פיקוח נפש. עיינו עוד לעיל תשובה לד הערה 1.

² לשון השו"ע (או"ח סי' שכח סעי' יז) הפותח בפירוט דיני חולה שאין בו סכנה. כאמור, "נפל למשכב" הוא עצם הגדרת "חולה", שכהמשך לה אומר השו"ע "ואין בו סכנה".

³ לשון השו"ע (שם סעי' א).

⁴ כך מסתבר, כיוון שתוצאת החום היא חולשת כל הגוף, כמו בכאבים המביאים לתוצאה דומה, וכך משמע ב"משנה ברורה" (שם ס"ק ב), שמדבר על "קדחת", כלומר חום "המצוי" (להבדיל מ"קדחת חם ביותר" שנוכרה בשו"ע שם בסעי' ז, שיש בה סכנה) שמתר לחלל שבת עבור הלוקה בה באמצעות גוי, היינו כדן חולה שאין בו סכנה. ועיין ב"שמירת שבת כהלכתה" (פרק לג סעי' א אות ב, ובהערה ב שם).

⁵ רמ"א בשו"ע (שם סעי' יז).

⁶ משמעות לשון השו"ע שם שפשוט שזה נקרא חולה, והדיון הוא רק אם יש הבדל בינו לבין שאר חולים.

⁷ הדעה השנייה והשלישית (שכתב השו"ע שהעיקר להלכה כמותה) בשו"ע שם.

⁸ להרחבת היריעה בנושא זה של הגדרת חולה (שאיין בו סכנה) ודיניו ניתן לעיין גם ב"נשמת אברהם" (או"ח סי' שכח, בעיקר בסעי' יז ה"ל). ברוב המקרים סכנת אבר אחד הופכת מיד לסכנת חיים. עיינו גם לעיל בתשובה לד הערה 1.

⁹ כך משמע מן העובדה הפשוטה שלא הוזכרה בהלכות איסור והיתר או תעניות כל הגדרה אחרת. יתר על כן, באיסור והיתר אין היתרים רבים לחולה שאין בו סכנה, שכן באופן כללי גם הוא אסור אפילו באיסורי דרבנן, לדעת השו"ע. שני דברים בלבד הותרו לחולה שאין בו סכנה בעניין איסור והיתר: הנאה מאיסור "שלא כדרכו" (יו"ד קנה סעי' ג, מקור ההיתר בפסחים כה ע"ב: רבינא דשייף לה לברתיה בגוהרקי דערלה. אמר ליה: אימור דאמור רבנן בשעת סכנה, שלא בשעת הסכנה מי אמור? אמר ליה... איכא דאמרי אמר ליה מידי דרך הנאה קא עבידנא", ועל-פי המבואר שם כד ע"ב: "אמר רבי אבהו אמר רבי יוחנן: כל איסורי שבתורה אין לוקין עליהן אלא דרך אכילתן... איכא דאמרי, אמר רבי יוחנן: כל איסורי שבתורה אין לוקין עליהן אלא דרך הנאתן". וביארו התוספות (שבועות כב ע"ב ד"ה אהתירא קמשתבט), ש"אפילו איסור בעלמא ליכא מדאורייתא אלא מדרבנן". ועיין שם בשו"ע, שלדעת הרמ"א מותר גם ליהנות כדרכו באיסורי הנאה דרבנן, אך לא לאכלם או לשתותם). לגבי בישולי עכו"ם, היתר זה אינו מוזכר בשו"ע בהלכות אלה (אם כי הוא משתמע בעקיפין מהרמ"א שם יו"ד ק"ג סעי' טז), אלא דווקא בהלכות שבת (משום שעיקר הצורך בהיתר הוא בשבת, שבה ישראל לא יכול לבשל עבור חולה שאין בו סכנה) בסעי' יט, שהוא המשכם הישיר של הסעיפים הקודמים לו, וברור מכך שהגדרת חולה לעניין זה זהה להגדרתו שבסעיף יז לעניין שבת.

¹⁰ עיבורת ומניקות פטורות (כל כ"ד חודש) מעיקר הדין מכל הצומות, מלבד יום הכיפורים ותשעה באב, אף שאינן מוגדרות כחולות (רמ"א או"ח סי' תקנ סעי' א, ועיין שם שכתב שאמנם כך עיקר הדין, אך אם אינן מצטערות הרבה נהגו להחמיר). בתענית אסתר פסק הרמ"א (או"ח תרפו סעי' ב) שגם מי שסובל מכאב עיניים (היינו כאב מקומי שאינו מוגדר כחולה) ומצטער הרבה – אינו חייב להתענות (אך יפרע את התענית אחר-כך).

שו"ת מראה הבזק חלק ו תשובה מב

שאלה:

מדוע אסור להשתמש במטרייה בשבת, והרי אין לה דפנות? ומה הבעיה אם המטרייה פתוחה מראש מערב שבת? כמוכן כל זה בתנאי שמדובר במקום שאין בעיית טלטול.

תשובה:

גדר גדול גדולי הדורות ואמרו שאין לפתוח מטרייה¹ או שמשייה בשבת וביום טוב, וכשם שאין לפתוח כן אין לקפלן². וגם אם הן פתוחות מבעוד יום אין להשתמש בהן, גם במקום שיש עירוב³. גם גדולי הדורות הקודמים, שפסקו שאין איסור בפתיחת מטרייה ובשימוש בה בשבת, לא מלאם לבם להתיר זאת הלכה למעשה⁴. לכן, אף-על פי שטעמיהם נראים, כל עוד לא הסכימו על כך חכמי הדור אין לשנות, שהרי אי שימוש במטרייה הפך לסמל של שמירת שבת, שצריך להיזהר מלפגוע בו.

¹ "שמירת שבת כהלכתה" (פרק כד סעי' טו) ועיין ב"חזון איש" המובא להלן בהערה 2.
² בשו"ת "נודע ביהודה" (או"ח מהדורא תנינא סי' ל) דן באיסור שימוש במטרייה בשבת, ופסק שאסור לפתחה בשבת משום עשיית אוהל. ואף-על פי שאין מחיצות למטרייה אין להקל, שהרי המטרייה נועדה להגן על האדם מפני הגשמים ולא להיל על האדם, וממילא אין צורך בכל תנאי האוהל. הוא גם חושש לשיטת הרי"ף, שכל אוהל שיש בו טפח נחשב לאוהל קבע ואסור מדאורייתא.
³ ה"חתם סופר" (או"ח סי' עב) חלק על "נודע ביהודה", וטען שאין בשימוש במטרייה איסור דאורייתא; ונימוקיו הם: מטרייה מוגדרת כבנין לשעה שנועד לפתיחה ולסגירה, ואינו אסור מדאורייתא. כאשר האדם בעצמו הוא המאהיל והוא נושא את האוהל עמו אין זה אוהל. אין אוהל דאורייתא אלא כשהמחיצות מגיעות ארצה.
⁴ לדעת ה"חתם סופר" אף איסור מדרבנן אין כאן, שהרי גם טלית כפולה שיש בה חוטי מותר לפותחה לכתחילה, ולדעתו המטרייה דומה למקרה זה, ומותרת לכתחילה. ולכל הפחות מותר לפתחה על ידי גוי. אולם גם לדעת ה"חתם סופר" אין זו "משנת חסידים, ושומר נפשו ירחק".
גם בעל ה"תפארת ישראל" (בכלכלת השבת במלאכת בונה) התיר פתיחת מטרייה בשבת. הוא הביא את טעמי ה"חתם סופר" ואף הוסיף עליו שכיוון שהאיסור רק מדרבנן, במקום צער ובמקום הפסד (צער הגשמים והפסד הבגדים) לא גורו רבנן. אלא שגם בעל ה"תפארת ישראל" כותב שלא מלאו לבו להקל בדבר לגמרי, מבלי שיסכימו עמו חכמי דורו, אבל מורה על כל פנים שמוותר לומר לגוי שיפתח.
ה"משנה ברורה" (ביאור הלכה" סי' שטו) הביא את דעת האוסרים לפתוח מטרייה בשבת ודחה את ההיתר של מטרייה מטעם "כיסא טרסקל", מכמה נימוקים: מטרייה צריך לקשרה, ולא מספיק לפתחה. בדבר שנועד להאהיל אין היתר כיסא טרסקל.
גם "ערוך השולחן" (סימן שטו סעיף יב) פסק לאסור שימוש במטרייה, משום שהיא נחשבת לאוהל גמור ואסור לשאת אותה בשבת אפילו בחצר, כיוון שהיא נעשית להגן ולהאהיל מפני החמה והגשמים.
ה"חזון איש" (או"ח סי' נב ס"ק ו) פסק שאמנם אין איסור אוהל בשימוש במטרייה משום דין טרסקל, אך יש בעיה של תיקון מנא וכן של אושא מלתא, וניכר בו שהוא עובדא דחול וגורם פרצה; והדבר מסור לחכמים לגזור גדר במקום הפרצה, וזה חמור יותר מאיסור פרטי ליחיד, כי גדר זו היא לעם כולו ולדורות.
³ שו"ת "נודע ביהודה" (שם) אוסר לשאת מטרייה בשבת גם אם נפתחה על ידי גוי או מערב שבת, משום מראית עין. אמנם ה"תפארת ישראל" (שם) טען שאין כלל בעיה של מראית עין, מהנימוקים הבאים:
כל האיסור הוא רק מדרבנן, ובמראית עין מדרבנן יש חשש רק להווה או לעתיד אך לא לעבר, ולכן אין חשש במטרייה שנפתחה מערב שבת או על ידי גוי.
אין הוכחה בזמן השימוש שהמטרייה נפתחה באיסור, לכן אין חוששים לחשד.
גם בשבת יכול לפתוח על ידי גוי, ולכן אין מקום לחשד שפתח בעצמו בשבת.
"ערוך השולחן" (שם) פסק כמו ה"נודע ביהודה", ואסר לשאת גם מטרייה פתוחה, וכן פסק ב"שמירת שבת כהלכתה" (שם), שהאיסור שגדרו הוא פתיחת המטרייה וגם נשיאתה פתוחה בשבת.
⁴ עיין בלשונם של ה"חתם סופר" וה"תפארת ישראל", הובאו בהערה 2.